

## שקר בבי"ד כשמבסס את האמת

### הסוגיה

"מדבר שקר תרחק"<sup>1</sup> התורה מצווה אותנו לא לשקר, ופשטות דברי התורה מורים שאין לשקר בשום מצב שנאמר "תרחק". אולם המעיין בש"ס מוצא מספר מקומות שהתירו חכמים לשקר. במסכת בבא מציעא (כב:) נאמר שלת"ח מותר לשנות בפוריא באושפיזא ובמסכתא. ועוד מצינו בש"ס שאמורא היפך את השמועה כדי שיקבלו מיניה, ועוד הרבה דוגמאות. ועמדו ע"ז בשו"ת רב פעלים (ח"ג חו"מ סי' א') ושו"ת תורה לשמה (סי' שסג) ובפירוש מטהר למסכת כותים (אות ל'), ועוד אחרונים. וממילא מתי מותר לשקר ומתי אסור נתון במח' גדולה בין האחרונים, במאמר לא נרצה להרחיב את הדיבור על כך. רק נאמר שבבי"ד ולהפסיד ממון, נ"ל הסכמת רוב האחרונים שדבר זה אסור מדינא. ובזה באנו לדון האם מותר לשקר, במקום שהשקר בא להעמיד את האמת ולא בא לעוות את הדין.

בגמ' בשבועות (לא.) נאמר כך:

מנין לנושה בחבירו מנה שלא יאמר אטעננו במאתים כדי שיודה לי במנה, ויתחייב לי שבועה ואגלגל עליו שבועה ממקום אחר. (כלומר לתובע יש עוד מלווה על הנתבע, ורוצה התובע לטעון טענה שקרית בשביל לחייב את הנתבע שבועה ובכך לחלץ ממנו הודאה על התביעה השניה) תלמוד לומר מדבר שקר תרחק. מנין לנושה בחבירו מנה וטענו מאתים שלא יאמר אכפרנו בב"ד ואודה לו חוץ לבית דין, כדי שלא אתחייב לו שבועה ולא יגלגל עלי שבועה ממקום אחר, תלמוד לומר מדבר שקר תרחק. (הציור הוא כמו המקרה הקודם, רק מנקודת מבטו של הנתבע, כלומר התובע תובע תביעה שקרית, ורוצה הנתבע לענות כנגדו טענה שקרית ע"מ להיטיר מחובת השבועה שרוצה התובע להשית עליו שלא כדיון). מנין לשלשה שנושין מנה באחד שלא יהא אחד בעל דין ושנים עדים, כדי שיוציאו מנה ויחלוקו ת"ל מדבר שקר תרחק.

בגמ' מצוירים שלושה מקרים. המשותף לכולם הוא שיש בהם שקר שהוא נובע מטענת אמת. והגמ' בכל זאת סוברת שאסור לעשות כן, ואין לשקר גם בשביל מטרה מוצדקת בב"ד. כך לכ' המסקנה העולה מדברי הגמ'.

### ראיות שמותר לשקר

אולם נראה שהמסקנה שהוצאנו מדברי הגמ' איננה נכונה, שכן יש ראיות שיש מצבים שמותר בהם לשקר בב"ד. הרמב"ם בפסיקתו את דברי הגמ' הנזכרת כותב (טוען ונטען פרק טז הלכה ט'): אסור לאדם לטעון טענת שקר כדי לעוות הדין או כדי לעכבו. כיצד, היה נושה בחבירו מנה, לא יטענו מאתים כדי שיודה במנה ויתחייב שבועה. היה נושה מנה וטענו מאתים, לא יאמר אכפור הכל בבית דין ואודה לו במנה ביני לביני כדי שלא אתחייב לו שבועה: היו שלשה נושין מנה באחד וכפר בהן, לא יהיה אחד תובע ושנים מעידים וכשיוציאו ממנו יחלוקו. ועל דברים אלו וכיוצא בהן הזהיר הכתוב ואמר מדבר שקר תרחק:

הרמב"ם מצטט את כל המקרים של הגמ', אבל בפתח הדברים הוא מעמיד את ההגדרה שהוא רואה בגמ'. בלשון הרמב"ם: "אסור לטעון שקר כדי לעוות הדין או לעכבו". לכ' אם סבור הרמב"ם שאין ציור שמותר לשקר שיסתפק במילים "אסור לטעון שקר", לשם מה הוסיף הרמב"ם "כדי לעוות הדין או לעכבו". משמע ברמב"ם שאם אדם לא מעוות את הדין בטענתו, מותר לו לטעון שקר גם בב"ד.

כתוב בגמרא בכתובות שלא לחתום על דף נייר, שמא יהפכו את החתימה להודאה בהלוואה שמעולם לא קרתה. הרא"ש בפרק שני בכתובות (סימן יז) שואל על הדרכה זו, שאדם יכול לטעון פרעתי וממילא כלל לא יתחייב לשלם וממילא לא תהיה שום בעיה אם יחתום על נייר. מתרץ הרא"ש, שיש חשש שיטען שמעולם לא לוה ואז יתחייב לשלם, ומובנת הדרכת הגמ'. דברי הרא"ש לכ' תמוהים ביותר, וכי אם יטען פרעתי הרי זה שקר גמור, זו הלוואה שמעולם לא לוה. נראה שמפורש בדברי הרא"ש, שבכה"ג מותר לאדם לשקר ולומר שפרע את ההלוואה, כיוון שבאמת אינו חייב כלל. אך כאמור המסקנה העולה מדברי הרא"ש נסתרת מדברי הגמ' בשבועות, וצריך ליישב בין הדברים.

ראיה שלישית שיש מצבים שמותר בהם לשקר יש להביא מדברי הש"ך (עה,נז). הש"ך עוסק באדם שירש את אביו, ובירושתו זכה לא רק בנכסים, אלא גם בחוב שאביו חייב לפלוני. יורש זה היה במעמד ההלוואה ויודע

<sup>1</sup> רוב המקורות שהביא לקמן במאמר ראיתי בספר משנת נחמיה סימן יט ובספר חשוקי חמד שבועות לא.

<sup>2</sup> יש להעיר שהשו"ע השמיט את דין הגמ' בשבועות והעיר בזה הש"ך אולם הוא עצמו הביא את דברי הגמ' להלכה. וראיתי בספר הגישו עצמתיכם של חמי שליט"א אריכות גדולה בכל הנידון שלנו (מעמ' 251 ואילך). שם הוא דן בהשמטת השו"ע את דברי הגמ', ובהערה 640 הוא מביא דעה שכל דברי הגמ' רק מידת חסידות ולפ"ז כל הדין לא מתחיל.

את סכום ההלוואה המדויק, הלכך כשבא התובע ותובע סכום יותר גבוה, יכול היורש לומר לו שאביו חייב לו רק חלק מהסכום, אך בכך יתחייב היורש שבועת מודה במקצת ככל דין מודה במקצת בתורה. וע"ז כותב הש"ך שיש דרך ליורש להיפטר מחיוב שבועה זה, ע"י שיאמר שאכן אביו חייב את סכום ההלוואה אותו הוא אכן חייב, ואת יתרת הסכום יאמר היורש שאינו יודע אם אביו חייב. במקרה זה פוסק השו"ע שהיורש פטור משבועה, ולכן מציע הש"ך לטעון איני יודע, ולא לכפור בסכום הנוסף ולהתחייב בשבועה. א"כ במילים פשוטות, מציע הש"ך ליורש לשקר בשביל להיפטר מחיוב שבועה המושת עליו.<sup>3</sup> וגם זה מורה שיש הגבלה לכלל העולה מדברי הגמ' בשבועות.

## הסבר ראשון מתי מותר לשקר.

לפני שנביא תירוצים לקושיה זו יש להעיר הערה כללית, שנראה לי שכל החילוקים שנביא לקמן קשים להבנה, אם נאמר שאנו עוסקים פה באיסור דאורייתא, מכיוון שהחילוקים הם חילוקים דקים ובדאורייתא פחות מובן לענ"ד לחלק כך. ואם נאמר שאנו עוסקים באיסור דרבנן כיוון שזה למטרת אמת, יהיה יותר מובן לי. ואולי אפשר להציע שעסקינן בגזירה דאורייתא<sup>4</sup>, כמו שקצת משמע בלשון התורה: "מדבר שקר תרחק". כלומר אנו רוצים שלא להגיע למצב שיש פה איסור שקר עצמי מהתורה, ולפ"ז נוכל להבין חילוקים גם מהתורה, שההבדל בין המקרים הוא כמה משמעותי השקר כמה הוא משנה את הדין.

בספר משנת נחמיה (סי' יט) מובא<sup>5</sup>, שהגאון ר' זלמן נחמיה זצ"ל הקשה את הקושיא הנ"ל, מה ההבדל בין הרא"ש ודברי הש"ך, לגמ' בשבועות. ומתוך, שבכפירה בחיוב שאינו חייב, מותר לשקר. במקרים של הגמ' בשבועות מדובר על תביעה שקרית<sup>6</sup>, או כפירה בחיוב שאדם חייב, ולכן אסור.<sup>7</sup> אבל במקרה שאדם כופר בחיוב שאינו חייב, זה כמו שקר לא ביחס לממון ואין זה חשיב שקר בב"ד, כי אין על האדם כלל חיוב כזה. וסברא זו מתאימה בין לדברי הש"ך ובין לדברי הרא"ש.

ממשיך רבי זלמן נחמיה זצ"ל, שלפי זה יהיה מותר לאדם לזייף שטר, כשבאמת פלוני חייב לו כסף ואבד לו השטר, כי הוא לא משקר ביצירת חוב חדש, אלא חוב שבאמת קיים ורק חסרה ההוכחה. ומביא שם, שאח"כ הראו לו את שו"ת הרשב"א (ג,פא) שכותב מפורש שאסור לזייף שטר,<sup>8</sup> ולכן חוזר בו רבי זלמן נחמיה זצ"ל מהתירוף הזה.

בעניי איני מבין מספיק את דבריו, ולכ' התירוף שלו אינו מוקשה. כי המסקנה שהוא מוציא מתירוף זה שמותר לזייף שטר, אינה מוכרחת כמבואר לקמן. ועוד לכ' אם באמת כנים דבריו שלפי תירוף זה יהיה מותר לזייף שטר, אז תירוף זה נסתר מעצם דברי הגמ' בשבועות, שכן היא אומרת שאסור לשלושה להצטרף יחד, שאחד יתבע את החוב ושנים יהיו עדים. ואם מותר לזייף שטר, לכ' יהיה מותר ג"כ להעיד למרות שהם תובעים ולא עדים, ולא הבנתי מה בין זה לזה.<sup>9</sup>

ונראה לענ"ד שאפשר לבאר בשני אופנים, את החילוק בין זיוף שטר, לבין דברי הרא"ש והש"ך<sup>10</sup>:

א. יש הבדל בין טענות של בע"ד לראיות שהוא מביא לדיון<sup>11</sup>. ראיות מבוססות על האמת שבהם, וכשב"ד מסתמך עליהם הוא נוקט שהם אמיתיות. בשונה מטענה של בעל דין, שבהם הב"ד כלל לא סומך על הנאמנות של האדם שהרי בע"ד קרוב אצל עצמו, ואינו נאמן כלל ע"י טענתו. אלא ע"י טענתו אדם רק קובע את המעמד שלו בדיון. לכן בטענות יש מקום לשקר, במקום שזה אכן מבטא

<sup>3</sup> הש"ך עצמו כותב שאין זה דומה למקרים בגמ' בשבועות ולא מבאר מה החילוק.

<sup>4</sup> אע"ג שאני יודע שרה"י הרב מרדכי זצ"ל היה סבור שאין גזירות בדאורייתא וכל איסורי תורה הם עצמיים, וזה התפקיד של חז"ל לעשות גזירות. אבל מצינו הרבה מקורות שמשמע מהם שיש גזירות בדאורייתא, למשל: ט"ז יור"ד ק"ז, כס"מ טו"מ א,ב, ר"ן ריש פסחים, ילקוט שמעוני על שמשון, לקח טוב כלל ח, הערת הרצי"ה (עמ' תיד) לעמוד ריד בשו"ת עזרת כהן (באריכות), פנ"י קידושין עג, רמב"ן על קיום מצוות בחו"ל- מדין הציבי לך ציונים (כך הסביר אותו מו"ר הרב צבי טאו שליט"א), לאו דהשמר בנגע הצרעת, ריטב"א קידושין כא: בשיטת יודן בריבי, מאירי בנזיר מג, שו"ת מהר"ם שיק יור"ד קז לגבי איסור הנאה לפי תוס'.

<sup>5</sup> וכעין זה כתוב בקונטרס תחבולות בסוף ברכת אליהו ח"ג.

<sup>6</sup> המקרים הראשון והשלישי בגמ' בשבועות.

<sup>7</sup> המקרה השני של הגמ' בשבועות.

<sup>8</sup> ועיין קובץ שיעורים ב"ב אות קפז שהביא עוד מקורות שאסור לזייף שטר.

<sup>9</sup> עיי"ש שכתב חילוק בזה ולא הבנתי דבריו.

<sup>10</sup> יש להעיר שהרשב"א בחידושויו בכתובות גם כתב כדברי הרא"ש בכתובות, בעוד שהוא עצמו כתב בשו"ת שאסור לזייף שטר א"כ זה מוכיח שצריך למצוא חילוק בין הדברים (בספר הגישו עצמתיכם נשאר בצ"ע בשיטת הרשב"א).

<sup>11</sup> היסוד לחילוק זה שמעתי מאחי ישי.

את העמדה היותר נכונה שלו בדיון. (במילים אחרות, טענה משקפת אמת סובייקטיבית ומותר לשקר בה כשהמטרה היא צדק, כי היא הביטוי של האדם. בשונה מראיה שהיא מספרת על המציאות, ולכן היא צריכה להיות אובייקטיבית ולכן בה אסור).

ב. יש להבדיל בין מקום שאדם מוציא ממון מאדם אחר, לבין מקום שאדם רק נפטר מתשלום. במקום שמוציא ממון צריך שב"ד יפסוק על סמך דבריו לשנות את המציאות. בשונה ממקום שרק מעמידים את המצב על עומדו ולא משנים. כלומר אסור לגרום לב"ד לסמוך על שקר, אולם לגרום לב"ד לא להתערב זה אפשרי גם ע"י טענת שקר.

## הסבר שני מתי מותר לשקר.

ר' זלמן נחמיה חזר בו כאמור, מהחילוק הראשון, ולכן הציע חילוק אחר מתי מותר לשקר. ומבאר שסברת הש"ך להתיר לומר איני יודע היא משום שאין זה שקר גמור, שהגם שהפירוש הפשוט של איני יודע זה אני מסופק ולא יודע מה היה, אבל יש פירוש נוסף. אפשר לומר איני יודע בתור שלילה, איני יודע שהטענה הזו נכונה, כיוון שהיא לא נכונה. וממילא כיוון שיש לאמירתו שני פירושים אין בזה משום מדבר שקר תרחק, כי לא היה שום שקר בטענה. כוונת היורש בטענתו שאינו חייב, ורק ב"ד לא מבין את דבריו, וחושב שהכוונה היא שהוא מסופק ולכן מותר.

חשבתי שאפשר להביא ראיה לדרך זו, מדברי היעב"ץ בהגהותיו (גיטין יד.). מסופר שם על רב יוסף שהתחייב לקבל אחריות על סרבליים, ובסוף השתמט ולא קיבל ע"ע את האחריות. ושואל היעב"ץ הרי הוא התחייב ואיך לא עמד בדיבורו? וביאר היעב"ץ שרב יוסף אמר "אין" והם הבינו שכוונתו מלשון כן, אולם הוא התכוון מלשון לא. ולפעמים המילה "אין" נאמרת בהקשר הזה, כמו במשפט: "אין כאן יותר מקום". ולמדנו מדברי היעב"ץ שאין בזה משום שקר (אולם דברי המשנת נחמיה יותר מחודשים כי זה שקר בב"ד).

בברכי יוסף (חו"מ סימן יח) הביא מח' אחרונים האם דיין שרואה שרוב הדיינים לא סוברים כמותו, מותר לומר איני יודע בשביל שיוסיפו דיינים. ולפי המהלך הזה של ר' זלמן נחמיה אולי מצאנו סיבה חדשה שיהיה מותר לדיין לומר איני יודע, כיוון שבאמירתו איני יודע הוא מתכוון שאינו חייב כלל.<sup>12,13</sup>

אולם הסבר זה חסר, כי הוא לא מיישב את דברי הרא"ש שהזכרנו למעלה, שהרי בטענת פרעתי אין שתי משמעויות שנוכל לפרש דבריו שכוונתו שלא לווה.

וכן אם הב"ד למדו את דברי הש"ך ויודעים אותם (מה שאמור להיות), כשישמעו את היורש אומר איני יודע ישאלו אותו מה פירוש דברך, האם כוונך שאתה מסופק או הכוונה שאתה שולל את דברי התובע. כך שמעתי להקשות על הסבר זה מסב אשתי, הרב מיכאל בלייכר שליט"א. וכן ראיתי שהקשה חתנו, חמי שליט"א, בספרו הגישו עצמותיכם (עמ' 275).

ועוד קשה על הסבר זה, שבגמ' בשבועות מופיע עוד מקרה שגם עליו אומרת הגמ' שאסור משום מדבר שקר תרחק. נאמר בגמ' כך: מנין לתלמיד שאמר לו רבו יודע אתה בי שאם נותנין לי מאה מנה איני מבדה. מנה יש לי אצל פלוני ואין לי עליו אלא עד אחד, מנין שלא יצטרף עמו תלמוד לומר מדבר שקר תרחק. האי מדבר שקר תרחק נפקא הא ודאי שקורי קא משקר, ורחמנא אמר לא תענה ברעך עד שקר. אלא כגון דאמר ליה ודאי חד סהדא אית לי ותא אתה קום התם ולא תימא ולא מידי, דהא לא מפקת מפומך שקרא אפי' הכי אסור משום שנאמר מדבר שקר תרחק. במקרה הזה של הגמ' אפשר לפרש את שתיקתו בשני פנים, אפשרות אחת שהוא גם מתכוון להעיד. וכן אפשר לפרש שהוא רק עומד ומקשיב, או בא להראות כאילו הוא מעיד. ולמרות זאת אומרת הגמ' שזה אסור, א"כ למרות שאפשר לפרש לשני פנים יש בזה משום מדבר שקר תרחק. כך שמעתי להקשות מר' שמשון נוביק. וצ"ל לדחות קושיה זאת שבעומדו שם יש רק פירוש אחד מסתבר, בעוד שבאומר איני יודע יש שני פירושים מסתברים וצ"ע. או שנאמר שיש הבדל בין התובע ונתבע לבין אחרים שדין התובע והנתבע יותר קל ולאחרים יותר חמור איסור השקר כי אין זה ענינם כך ראיתי סברא לחלק בספר באר אליהו (סי' יב ס"ק יא).

<sup>12</sup> בדברי הברכי יוסף עצמו מובא שלומר איני יודע הווי' שקר גמור, ונראה שאם באמת כנים דברינו יוצא שמוכח משם שלא כמו הרעיון הזה של רב זלמן נחמיה.

<sup>13</sup> יש להעיר, שאני מסופק מה הדין אם באמת נגמר הדין בשלושה, ולפי פס"ד הוסיפו דיינים (כגון שטעו וחשבו שצריך מינימום חמישה דיינים) ששינו את הכרעת הדין. האם בכה"ג נאמר שכיוון שהוסיפו דיינים שלא במקום הצורך הולכים אחרי השלושה הראשונים, והשנים הנותרים כנטול דמי. או סו"ס יש פה חמישה דיינים והולכים אחרי הכרעת הדין בחמישתם. התשובה לשאלה זו משליכה לסברא שהעלנו למעלה. אם נאמר שהדיינים הנוספים הם כנטול דמי, ורק אם עפ"י דין הוסיפו אותם (כלומר כשהדיין מסופק) יש להם משמעות, נמצא שא"א ליישם את הרעיון של אמירה אחת שמשתמעת לשני פנים בהקשר הזה.

## הצעה שלישית לתרץ<sup>14</sup>

נראה שאפשר לצמצם את המשמעות של הגמ' בשבועות. עקרון זה נראה בדברי הרמב"ם שהבאנו למעלה<sup>15</sup>, שאסור לומר שקר רק במקום שמעוות את הדין או מעכבו. ונראה שבמקרה הראשון של הגמ' כשאדם תובע תביעה גדולה יותר מהחיוב של ההלוואה, הוא מייצר חיוב שבועה שלא כדין וזה נקרה עיוות דין ואסור לעשות את זה. במקרה השני נראה שהבעיה היא גם עיוות הדין שהנתבע יוצא מבי"ד זכאי, ואע"ג שרצונו כעת לשלם אח"כ. סו"ס מבחינת בי"ד הוא פטור, וחלק מזכויות המלווה הם שיהיה לו אפשרות לכופ את הלווה לשלם ע"י בי"ד. ובהכחשת הלווה את טענתו של המלווה הוא מונע מהמלווה את הזכות הזאת, וזה ג"כ עיוות דין. והמקרה השלישי גם בו יש עיוות הדין, שהפס"ד נעשה על סמך עדות שלא קיימת, וממילא מתבטל הפס"ד<sup>16</sup> ואין להוציא ממון בגינו<sup>17</sup>.

לסיכום דרך זו, בכל המקרים של הגמ' בשבועות יש לא רק אמירת שקר אלא גם תוצאה נוספת בעייתית. בעוד שבטענת איני יודע במקרה של הש"ך אין תוצאה בעייתית, וכן במקרה של הרא"ש אין תוצאה בעייתית בדיון ולפי הסבר זה יוצא שהעקרון הפשוט הוא שמוותר לשקר בבי"ד למטרת אמת כשאין תוצאה בעייתית נלווית, ורק כשיש תוצאה נלווית אסרה הגמ' לשקר.

---

<sup>14</sup> נבנה בלימוד משותף עם אחי ישי'.

<sup>15</sup> ראיתי בספר הגישו עצמותיכם שהביא כיוון דומה מדברי הברכת אברהם זצ"ל בשבועות שם.

<sup>16</sup> עיין קצות ז, ד שבמקרה דומה נקט שאין שם של גמ"ד אם העדים פסולים.

<sup>17</sup> כמו שכתבנו למעלה באופן השני להסבר התירוץ הראשון של ר' זלמן נחמיה.